

Σπορίδων Σαμαράς και η Πολιτιστική Διπλωματία της λυρικής όπερας στην Κέρκυρα

του **Andrea Zepponi**, μέλος της επιστημονικής επιτροπής
του Ελληνικού Ινστιτούτου Πολιτιστικής Διπλωματίας στην Ανκόνα Ιταλίας

Το Ολυμπιακό Πνεύμα έγινε ο πρώτος πρεσβευτής της αδελφότητας των λαών. Η διαφορά καταγωγής, κουλτούρας, γλώσσας και πολιτιστικών φορέων, είναι ένα φυσικό δεδομένο που κάνει τον κόσμο όπου ζούν οι λαοί, να αποτελεί έναν ανθισμένο κήπο με πολλαπλά λουλούδια πολύ διαφορετικά στην μορφή και στα χρώματα, όμως παρόμοια ως προς την λειτουργία τους.

Το γλωσσάριο είναι ένα παράδειγμα της ακραίας διαφοράς των λαών και σχηματίζει έναν φυσικό φραγμό ομοούσιο της πλούσιας ποικιλίας του κόσμου. Η ανάγκη να ξεπεράσει τα σύνορα είναι συμφυή στον άνθρωπο όλων των εποχών και αυτό αποδεικνύουν οι προσωπικότητες του Μύθου και της Ιστορίας όπως ο Οδυσσεύς, ο Μέγας Αλέξανδρος, ο Κάρολος ο Μέγας και ο Χριστόφορος Κολόμβος. Αυτοί, είχαν όλοι τους, αυτόν τον αναστεναγμό της οικουμενικότητας τον οποίο πραγματοποίησαν με διαφορετικό μέτρο και τάξη.

Μία από τις περισσότερο εξαισιες προσπάθειες στο να ξεπεραστούν τα φράγματα των διαφορετικών γλωσσικών ιδιωμάτων και να εκφρασθεί η βαθειά ομοιότητα ανάμεσα στους ανθρώπους, αποτελεί η μουσική, αυτή η παγκόσμια γλώσσα αποτελούμενη από τη μελωδία και την αρμονία που ενώνει αναμεταξύ τους τους ήχους από τις μουσικές νότες, σε ένα συντακτικό λογικό και παράφορο, συγχρόνως αισθητό κι αφηρημένο: αυτό του Απόλλωνα και του Διόνυσου.

Η αρμονία των μουσικών οργάνων αντικατοπτρίζει εκείνη των σχέσεων μεταξύ των ανθρώπων. Η αναδημιουργία του ωραίου και η τάξη της κοσμικής φύσεως ακόμη και στον γήινο κόσμο, υπήρξε ο κυριότερος πολιτιστικός σκοπός της μουσικής που γεννήθηκε κατά την πρώτη συνειδητοποιημένη και διανοούμενη διάσταση στην Ελλάδα. Στον ελληνικό κόσμο έπρεπε να γεννηθεί επίσης και η

πρώτη έκφραση της αρμονίας του σώματος και του πνεύματος, αντιπροσωπευόμενη από την γυμναστική πειθαρχία, το κορυφαίο επιστέγασμα της διαπαιδαγώγησης και του πολιτισμού, τόσο σε ατομική βάση όσο και σε αυτή τη συλλογική. Στον πανελλήνιο κόσμο, κοντά στη σωματική άσκηση ενωνόταν – όπως μας ενθουμίζουν τα ποιήματα του Τυρταίου, του Σόλωνα και του Πινδάρου – η μουσική που το ρυθμικό στοιχείο της έμοιαζε σαν τον ρυθμό συστολών της καρδιάς του κόσμου, στον οποίο ο άνθρωπος πρέπει να προσαρμόσει το σώμα και την θέλησή του, για να φθάσει την τελειότητα των μέγιστων αξιών, μεταξύ των οποίων και η πολιτική δεξιοτεχνία. Μουσική και Ολυμπιακοί Αγώνες έχουν γι' αυτό το λόγο, μιά απόκρυφη σχέση και μιά βαθειά σύνδεση, που η ποίηση εκφράζει αναμφισβήτητα με τις λέξεις, που είναι ήδη από μόνες τους οργανωμένες, με έναν μουσικό και ρυθμικό τρόπο. Ο εμπνευσμένος Ολυμπιακός Ύμνος

*Αρχαίο Πνεύμ' Αθάνατο, αγνέ πατέρα
του Ωραίου, του Μεγάλου και τ' Αληθινού
Κατέβα, φανερώσου κι άστραψε εδώ πέρα
στη Δόξα της δικής σου Γης και τ' Ουρανού*

*Στο δρόμο και στο πάλεμα και στο λιθάρι
στων ευγενών αγώνων λάμψε τη μορφή
Και με τ' αμάραντο στεφάνωσε κλωνάρι
και σιδερένιο πλάσε κι άξιο το κορμί*

*Κάμποι, βουνά και θάλασσες φέγγουνε μαζί σου
σαν ένας λευκοπόρφυρος, μέγας ναός
Και τρέχει στο ναό εδώ προσκνητής σου
Αρχαίο Πνεύμ' Αθάνατο, κάθε λαός*

του ποιητή Κωστή Παλαμά (Πάτρα 1859 - Αθήνα 1943), γράφτηκε το 1892 για τους πρώτους Ολυμπιακούς Αγώνες της σύγχρονης ιστορίας, και συνοδεύτηκε με την

μουσική του συνθέτη **Σπιρίδωνα Φιλίσκου Σαμαρά**, ή αλλιώς του Σπύρου Σαμαρά (Κέρκυρα 1861- Αθήνα 1917) και είχε την πρώτη επίσημη εκτέλεσή του στις 6 Απριλίου 1896, μέσα στο Παναθηναϊκό Στάδιο στην Αθήνα, με 80.000 θεατές. Όλοι τον γνωρίζουν, όλοι τον έχουν ακούσει όχι μόνο με τα αυτιά αλλά και με την καρδιά τους, όλοι μας τον θυμόμαστε κάθε φορά που η Ανθρωπότητα ανανεώνει την κοινοτική ένωση της, εντός της φυσικής ποικιλομορφίας, που εμφανίζεται με τους Ολυμπιακούς Αγώνες.

Το εξώφυλλο της παρτιτούρας
του Ολυμπιακού Ύμνου του Σπύρου Σαμαρά

Η Κερκυραία καταγωγή του μουσικο-συνθέτη Σαμαρά, που άσκησε την δραστηριότητά του μεταξύ του Μιλάνου και του Παρισιού, ενθυμίζει την σπουδαιότητα και την αφθονία της μουσικής ζωής στο νησί της Κέρκυρας, όπου το *“Ευγενές Θέατρο” του Αγίου Ιακώβου της Κέρκυρας*, (ιταλικά: *il nobile teatro di San Giacomo*) ή απλά το Θέατρο του Αγίου Ιακώβου, υπήρξε ένα κέντρο της λυρικής ευρωπαϊκής όπερας, μεταξύ 1733 και 1893. Προσέλκυσε μουσικούς και

συνθέτες κυρίως ιταλούς, εκ των οποίων πολλοί έγιναν κάτοικοι της Κέρκυρας και συνέβαλαν στην τοπική μουσική σκηνή. Το θέατρο, ανέλαβε την λειτουργία ενός καταλύτη για την πολιτιστική αλληλεπίδραση μεταξύ της Ελλάδας και του μουσικού ευρωπαϊκού κόσμου, μέσω της Ιταλίας, παροτρύνοντας την εξέλιξη της Σχολής της Ιωνικής Μουσικής. Η μουσική παράδοση που εγκαταστάθη στο θέατρο είναι ειδικά σημαντική, για την ιστορία της μοντέρνας ελληνικής μουσικής, γιατί συνέβαλε στο να αντιπροσωπεύσει την παρουσία της ελληνικής μουσικής σε μια εποχή, που το εθνικό κράτος της Ελλάδας ακόμα δεν υπήρχε.

Η εκκλησία του Αγίου Ιακώβου, που χτίστηκε επί της κυβέρνησης της Βενετίας, μεταμορφώθηκε το 1693, σε χώρο συναντήσεων της Ενετικής αριστοκρατίας στην Κέρκυρα και το 1720, έγινε το πρώτο μοντέρνο θέατρο του ελληνικού κόσμου. Αρχικώς σκηνοθετώντας μόνο όπερες πεζογραφίας, όμως το 1733, με την παρουσίαση για πρώτη φορά μίας λυρικής όπερας, αυτής αποκαλούμενης "*Ο Ιέρων τύραννος των Συρακουσών*" του Α. Αουρέλλι (ιταλικά *Gerone tiranno di Siracusa di A. Aurelli*) και από τότε, φιλοξενούσε συνεχώς μελοδράματα, προ παντός στην περίοδο 1771-1892 και έγινε έτσι ο προορισμός, πολλών ιταλικών θιασών αποτελούμενων από τραγουδιστές και μουσικούς.

Το θέατρο του Αγίου Ιακώβου, λειτούργησε και στα χρόνια ιστορικών αναταραχών, όπως π.χ., κατά τη διάρκεια του ερχομού των Γάλλων το 1797. Το 1799, κατά την διάρκεια της πολιορκίας της Ρωσίας και των Οθωμανών, το θέατρο συνέχισε τις παραστάσεις του, ακόμη και εάν ο ιταλικός λυρικός θίασος, δεν μπορούσε να αφήσει το νησί λόγω του αποκλεισμού των λιμανιών. Οι παραστάσεις, σε μιά τέτοια δύσκολη στιγμή, χρησιμοποιήθηκαν ως προπαγάνδα και ως εμπύχωση του συνόλου των κατοίκων. Το θέατρο προσέλκυσε πολλούς ιταλούς μουσικούς επαγγελματίες, που ήλθαν στην Κέρκυρα ως δάσκαλοι-μαέστροι και ως συνθέτες και εκτελεστές. Αυτό προκάλεσε την έναρξη ενθουσιασμού για την λυρική μουσική ανάμεσα στους ντόπιους, που διευκόλυνε σταδιακά την εμφάνιση των πρώτων επαγγελματιών της Κερκυραίας μουσικής, οι οποίοι έγιναν οι πρώτοι συνθέτες επαγγελματίες της σύγχρονης Ελλάδας. Κερκυραίος π.χ. ήταν ο συνθέτης

Σπυριδών Ξύνδας, που έγραψε την πρώτη κωμική όπερα “Ο υποψήφιος”, σε ελληνόγλωσσο κείμενο του λιμπρέτου (μουσικού φυλλαδίου όπερας), που παρουσιάστηκε στο θέατρο του Αγίου Ιακώβου το 1867. Σύμφωνα με την παράδοση, οι λυρικοί καλλιτέχνες οι οποίοι γνώριζαν επιτυχία ξεχώριζαν και τιμούνταν με τον έπαινο «arplaudito a Corfù» («χειροκροτήθηκε στην Κέρκυρα»), δείγμα του απαιτητικού και φλογερού μουσικού γούστου του κερκυραϊκού κοινού.

Στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, ενίσχυσε το θέλγητρο της διεθνούς υψηλής κοινωνίας στο νησί του Ιονίου, η παρουσία της Αυτοκράτειρας της Αυστρίας-Ουγγαρίας Ελισάβετ Β΄, η ονομαζόμενη Σίσσυ, που κατοικούσε στην λαμπρή της έπαυλη, το *Αχιλλείο*, αντίκρυ στη θάλασσα κατά τις περιόδους των διακοπών, κοντά στο κατοικημένο κέντρο και πιθανώς, παρακολουθούσε τις παραστάσεις της όπερας.

Το 1893 το θέατρο του Αγίου Ιακώβου, μεταμορφώθηκε σε δημαρχείο και αντικαταστάθηκε το 1902 από το μεγάλο Δημοτικό Θέατρο Κέρκυρας.

Η *Flora mirabilis* (Φλώρα μιράμπιλις), λυρική όπερα του Σπύρου Σαμαρά, πραγματοποίησε την πρώτη εκτέλεση της στο Θέατρο Κάρκανο του Μιλάνου (Teatro Carcano di Milano), στις 16 Μαΐου 1886 και είχε την πρώτη εθνική παράσταση στην Ελλάδα στο Θέατρο του Αγίου Ιακώβου της Κέρκυρας στις 5 Φεβρουαρίου 1889. Οι παραστάσεις που δόθηκαν μέχρι τις 17 του μήνα σε εκείνη την λυρική σεζόν, είχαν δωθεί εμπιστευτικά σε ιταλικό θίασο λυρικών τραγουδιστών, που εκπαιδεύτηκαν από τον κερκυραίο ιμπρεσάριο που ονομαζόταν Αλέξανδρος Τεμπονέρας Βόγγολης, ο οποίος διέφυγε από την σιδηροδρομική καταστροφή του Γκρασάνο (Grassano) στη Βασιλικάτα (Basilicata), στις 20 Οκτωβρίου 1888, πριν να έρθει στην Κέρκυρα και ν’ αρχίσει το πρόγραμμα της σαιζόν.

Η πρεμιέρα της Όπερας στην Ελλάδα¹ εκτελέστηκε από τους παρακάτω ιταλούς τραγουδιστές καλλιτέχνες:

Lidia (σοπράνο): Concett(in)a Bevilacqua

Valdo (τενόρε): Gerardo De(l) Castillo

Il Conte d' Adelfiord (Βαρόντος): Luigi Bonfanti

Il Principe Cristiano d'Orèbro (Βαθύφωνος): Alessandro Niccolini.

Ο ίδιος ο Σαμαράς ήρθε από το Μιλάνο, για να διευθύνει όλες τις εκτελέσεις του μελοδράματος. Το εννοιολογικό αποτέλεσμα της πλοκής της *Flora mirabilis* διαμορφώνεται στο λουλουδένιο θέμα της ποικιλίας με την οποία ανθίζει η φύση και μέσα σε αυτή ανθίζει η αγάπη ως ένστικτο της ζωής, που αντιστέκεται στο Θάνατο: εδώ ο Σαμαράς προσφέρει τις καλύτερες μουσικές δημιουργίες του στο συμβολισμό της χλωρίδας ως μεταφορά της φυσικής αρμονίας που αντικατοπτρίζεται στις ανθρώπινες στοργές και κρατάει τον ρυθμό με τον οποίο την άνοιξη αυτές ξαναζούν, όπως τα λουλούδια. Το λιμπρέτο (μουσικό φυλλάδιο όπερας) του Φερντινάντο Φοντάνα (Ferdinando Fontana), εκθέτει έναν *μύθο σε τρεις πράξεις* όπου, σε μια παραμυθένια Σουηδία του 15ου αιώνα, συμβαίνει η περίπτωση της *άσπλαχνης Λύδιας* που έκανε να πεθάνει λόγω αγάπης ο γιός του Κόμη του Αντελφιόρντ (conte d'Adelfiord), γιατί δεν δέχτηκε την αγάπη του και αρνήθηκε την εντολή να παντρευτεί τον Βάλντο, που της επέβαλε ο πατέρας, πρίγκιπας του Ορέμπρου (principe d'Orèbro). Χάρη σε ένα κλαδί από τον ροδόκηπο, που του έδωσε ο Κόμης, ο Βάλντο θα μπορέσει να νικήσει το χιόνι και να κάνει τα πάντα να ανθίσουν, μια προϋπόθεση που η Λύδια έχει θέσει για τον αγαπήσει, αλλά η εκδίκηση του Κόμη κάνει τον Βάλντο να απομακρυνθεί και με τη σειρά του, να ερωτευτεί τη Λύδια που, αφού απορρίφθηκε, τρελαίνεται. Μόνο όταν ο ροδόκηπος ανθίσει στον τάφο του αποθανόντος γιού του Κόμη, η εκδίκηση του ησυχάζει και ο Βάλντο επιστρέφει στην αγάπη της Λύδιας που ξαναβρίσκει τα λογικά της. Ο παραμυθένιος χαρακτήρας της πλοκής σε συνδυασμό με αυτόν της διάσωσης του

¹ Πρεμιέρα (και Πανελλήνια Πρώτη): Κυριακή, 5/17.2.1889, με τουλάχιστον 8 παραστάσεις.

δράματος (*pièce au sautoyage*), προβάλλει το έργο σε ελεγειακό φόντο και το καθαρτικό τέλος προλαβαίνει αυτό της *Τουραντότ* (1924) του Giacomo Puccini (Γτζιάκομο Πουτσίνι), όπερα του 1924.

Η όπερα *Rhea* (Rhea) με μουσικό φυλλάδιο (λιμπρέτο) του Πωλ Μιλλιέτ (Paul Milliet), θεωρείται το αριστούργημα του Σαμαρά και η πλοκή της συνδέεται με το ολυμπιακό θέμα. Εκτελέστηκε για πρώτη φορά στη Φλωρεντία, στο θέατρο Βέρντι (Teatro Verdi) το 1908 και επίσημα, στο Θέατρο της Σκάλας του Μιλάνου (Teatro alla Scala di Milano) στις 28 Μαρτίου 1910. Απομένουν τα τηλεγραφήματα και τα συγχαρητήρια στον Σαμαρά, από τους ιταλούς συνθέτες Πουτσίνι (Puccini) και Μασκάνι (Mascagni), που μαρτυρούν τη μεγάλη επιτυχία. Η όπερα που η μουσική της περιλαμβάνει σχεδόν την τελική εκδοχή του θέματος του ύμνου των Ολυμπιακών Αγώνων, συνθέθηκε το 1896 από τον μουσικό για τους πρώτους Ολυμπιακούς αγώνες της σύγχρονης εποχής στην Αθήνα και της οποίας η ιστορία αφηγείται την παράνομη αγάπη της Ρέας, συζύγου του γενουάτη κυβερνήτη Σπινόλα (Spinola) στο νησί της Χίου τον 15ο αιώνα, μιάς αγάπης για τον νεαρό έλληνα αθλητή Λυσία. Λίγο πριν την αναχώρηση της Ρέας από τη Χίο με τον Λυσία, ο Ενετός διοικητής Γουάρκα (Guarca), ερωτευμένος και απίστευτα ζηλότυπος της γυναίκας, σκοτώνει τον νεαρό αθλητή και η Ρέα αυτοκτονεί με δηλητήριο. Ενώ στην προηγούμενη όπερα *Flora*, ο Σαμαράς, χτίζει μια ελεγειακή και παραμυθένια ατμόσφαιρα, στη όπερα *Rhea*, ανοίγει την τραγική διάσταση μιας πλοκής προφανώς σε ιστορική εποχή, αλλά που είναι μυθική στην πραγματικότητα, όπου η πρωταγωνίστρια, παρότι παντρεμένη, διαπράττει την αμαρτία "*hybris nell'amare*", ήτοι αλαζονεία στην αγάπη και ο Λυσίας, εγκλωβισμένος από τον έρωτα, αναβάλλει και παραμελεί τους Ολυμπιακούς αγώνες. Αυτή η εμπλοκή του κοστίζει την καταστροφή και η Ρέα, ένοχη για την εκτροπή του αθλητή από την ολυμπιακή αρένα, τον ακολουθεί στο θάνατο. Το λογοτεχνικό θέμα του έρωτα που αντιτίθεται στη δόξα της ολυμπιακής νίκης, προτείνει για μιιά άλλη φορά, την αντίθεση μεταξύ του Διόνυσου, δηλαδή του πάθους χωρίς μέτρο και του Απόλλωνα, ήτοι της ορθολογικής κατάκτησης της τελειότητας, αντίθεση όπου το ένα δεν μπορεί

να συνυπάρξει με το άλλο. Ο Σπόρος Σαμαράς, συνθέτοντας αυτή την όπερα, στέλνει την προειδοποίηση σ' εκείνον τον κόσμο που έχει βρει το θριαμβευτικό δρόμο της αδελφότητας, σύμφωνα με το ολυμπιακό πνεύμα, ότι πρέπει πάντα να έχει υπό την παρουσία την ελληνική αίσθηση του μέτρου, σύμφωνα με την οποία, τα επιθυμητά λουλούδια της δόξας, συλλαμβάνονται μόνο *“πλέοντας κατά μήκος των ακτών”* στα μετρημένα μονοπάτια της Φύσης και της Αλήθειας.

Andrea Zepponi

Μέλος της επιστημονικής επιτροπής

Του Ελληνικού Ινστιτούτου Πολιτιστικής Διπλωματίας στην Ανκόνα Ιταλίας

Επιμέλεια μετάφρασης: Χάρης Κουδούνας

Διεύθυνση του Κέντρου Μεταφράσεων και Διερμηνειών του ΕΙΠΔ Ανκόνας